

Marcela Szczerbová

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Živé osobné mená a pomenovacie modely v slovensko-poľskom jazykovom pomedzí

Predtým, ako začneme charakterizovať živé osobné mená v slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, zameriame sa na opis skúmanej lokality a jazykovej situácie.

1. Goralské nárečie

Termín goralské nárečia majú svoje miesto aj v slovenskej dialektológii a označujú nárečia poľského pôvodu. Sú to nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí na Spiši, Orave a Kysuciach a v enklávach na Liptove a západnom Gemeri. Podľa J. Dudášovej-Kriššákovej [1988: 113] goralské nárečia v týchto oblastiach netvoria jednoliaty dialekt, ale sa vnútorne členia na štyri skupiny: 1) spišské goralské nárečia, 2) oravské goralské nárečia, 3) kysucké goralské nárečia a 4) nárečia enkláv. Do centra našej pozornosti sme vybrali oravské goralské nárečia, pretože sú našim cieľom bádania.

Goralská nárečová oblasť na Orave je v porovnaní so spišskou goralskou oblasťou omnoho menšia a mladšia. Tvorí ju dovedna 24 obcí (11 obcí na slovenskom a 13 obcí na poľskom území), ktoré ležia v oravskej západnej a severnej časti. Jedenásť obcí sa nachádza na slovenskom území – Oravská Lesná, Zakamenné, Novoť, Mútne, Sihelné, Rabča, Rabčice, Hladovka, Suchá hora, Oravská Polhora a Oravské Veselé. Na poľskom území sa nachádza 13 obcí – Bukowina, Podsklie, Harkabuz, Chyžné, Jablonka, Malá Lipnica, Veľká Lipnica, Orawka, Pekelník, Podvlk, Sarna, Dolná Zubrica a Horná Zubrica. Dve obce, Hladovka a Suchá Hora (tieto dve obce tvoria enklávu v slovenskom jazykovom prostredí), sú situované medzi slovenskými obcami v severovýchodnej časti strednej Oravy a od ostatných goralských obcí ich oddeľuje pás hornooravských a stredooravských nárečí.

Ako oravské, tak aj spišské goralské nárečia ležia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, s ktorými tvorili až do roku 1920 jeden zemepisný i jazykový celok. „Obidve skupiny si až doposiaľ udržali pôvodný poľský základ pomerne málo porušený a proces slovensko-poľskej interferencie ich zasiahol iba čiastočne. Príčiny spočívajú v tom, že nárečia v obidvoch oblastiach tvoria súvislé jazykové a zemepisné celky, preto prenikanie slovenských jazykových prvkov bolo menej intenzívne než v oblasti prechodných slovensko-poľských nárečí.” [Dudášová-Kriššáková 1993: 25]. Toto konštatovanie sa však nevzťahuje na nárečie obce Hladovky a obce Suchej Hory, pretože tieto dve obce tvoria enklávu v slovenskom jazykovom prostredí. Zatiaľ čo nárečie Suchej Hory slovenským vplyvom odolávalo, nárečie Hladovky slovenským vplyvom podľahlo v značnej miere, a tak sa zároveň vyčlenilo zo skupiny oravských goralských nárečí. Poukázal na to aj M. Małecki [1935: 49] a nárečie Hladovky zaradil medzi prechodné slovensko-poľské nárečia na základe podstatných zmien v hláskosloví a morfológii. Rozdiel medzi nárečiami na Orave a v Zamagurí spočíval v tom, že kým goralskú oblasť v Zamagurí oddeľoval od slovenských nárečí významný pás nemeckých dialektov, goralské nárečia na Orave mali bezprostredný súvis so slovenskými nárečiami na hornej a dolnej Orave. Tento fakt však nemal podstatnejší vplyv na vývin goralských nárečí.

Podľa A. Habovštiaka [1958: 117–138] malo osídľovanie Oravy jednoliatejší charakter než osídľovanie Spiša, a preto je jazyková a etnická diferenciácia na Orave oveľa menšia než na Spiši. Pri osídľovaní Oravy dominoval stredoslovenský nárečový živel, postupujúci od juhu pozdĺž rieky Oravy, stretávajúci sa na hornej Orave s poľským živlom, postupujúcim od severu alebo od východu.¹ Z načrtnutého môžeme konštatovať, že vývin slovensko-poľských jazykových kontaktov neprebíhal vo všetkých goralských oblastiach jednotne, ale diferencovane. Spomenutá diferencovanosť bola podmienená odlišnými zemepisnými, kultúrnymi i sociálnymi faktormi v jednotlivých goralských oblastiach, ktoré sa podieľali na vzniku a formovaní slovensko-poľského bilingvizmu, taktiež aj slovensko-poľských jazykových kontaktov. Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí predstavujú istý jazykový filter, cez ktorý prenikali slovenské vplyvy aj do poľských nárečí, nekontaktujúcich bezprostredne so slovenskými nárečiami a zároveň boli prameňom šírenia a prenikania niektorých poľských vplyvov do slovenských nárečí.

¹ Priebeh kolonizácie goralských obcí na Orave: Jablonka 1558; Rabča 1564; Suchá Hora a Bukovina 1566; Srnie 1567, Podvlk 1585; Oravka, Oravská Polhora, Pekelník a Podsklie 1588; Harkabúz 1593; Hladovka 1598; Horná Zubrica 1604; Zákamenné 1615; Rabčice 1616; Oravské Veselé a Sihelné 1629; Mutné 1647; Novot 1691; Oravská Lesná 1732.

2. Charakteristika skúmaných lokalít

V centre našej pozornosti sú dve obce. Jedna obec sa nachádza na slovenskom území (Rabča) a druhá obec (Pekelník) na poľskom území. Obec Rabča je veľká goralská obec hornej Oravy s rozlohou 25,1 km² a s 4674 obyvateľmi je tretou najväčšou obcou Oravy. Táto obec je prirodzené spádové sídlo miestneho významu obcí: Rabčíc, Oravskej Polhory a Sihelného. Rabča patrí s viacerými rodinami s počtom detí nad 8 medzi prvé obce Slovenska. Silnými stránkami obce je mladé obyvateľstvo, kvalitný nový bytový fond, dostatočné zásoby vodných zdrojov, pekná okolitá príroda. Obyvateľstvo Rabče, najmä staršie, rozpráva goralským nárečím. Obec Pekelník (Piekelnik) spolu s ďalšími 14 obcami patrí do Gminy Čierneho Dunajca (Czarny Dunajec). Táto obec sa rozprestiera na 30,3 km² a v súčasnosti má okolo 2500 obyvateľov. Pekelník bol v minulosti najľudnatejšou a najbohatšou dedinou hornej Oravy. Táto obec pozostáva z 12 častí/rolí (Rzepakowa, Rokickia, Krułowa, Wójcikowa, Smutkowa, Wujtowa, Zydowa, Bryjowa, Leligdonowa, Soltysowa, Malatowa, Rychlykowa) pričom absentujú jednak názvy ulíc aj názvy týchto častí. Uvedené časti/role poznajú iba obyvatelia obce.

3. Živé osobné mená

Každý z nás pri narodení dostáva meno a priezvisko, ktoré tvorí úradnú pomenovaciú sústavu. Avšak, v tomto príspevku venujeme pozornosť neúradnej antroponymickej sústave, ktorá tvorí otvorený, neustále sa rozvíjajúci a dynamický súbor rôznych pomenovaní. Keďže dvojmenná pomenovacia sústava s pomerne uzavretým počtom rodných mien a priezvisk sa stala nepostačujúcou z dôvodu rozširujúcich pomenovacích potrieb, vznik neúradnej antroponymickej sústavy túto vzniknutú situáciu vyriešil. Úradné osobné mená prestali splňať identifikačnú funkciu v rámci dedinského kolektívu.

Živé osobné mená sú neúradné mená používané v neprítomnosti pomenovanej osoby v neúradnom styku. V neoficiálnej komunikačnej sfére používaná neúradná podoba mena vychádza najmä z miestneho nárečového úzu. Sústavu živých osobných mien (ŽOM) chápeme v súlade s V. Blanárom ako systém antroponymických modelov, v ktorých sa prejavujú špecifické onomastické črty. Antroponymický pomenovací model (PM) pozostáva z obsahového modelu (designácie), motivačného modelu – motivácie a slovotvorného modelu, ktorý charakterizuje jazykovú stránku ŽOM. PM obsahuje v rôznych kombináciách nasledujúce funkčné členy: krstné meno (K), priezvisko (P), individuálna charakteristika (CH), živé rodinné meno (R), živé meno podľa domu (D) a apelatívny člen (A). Každý z nich sa vyznačuje určitými sémantickými príznakmi.

Výskum ŽOM v súčasnej dobe neustále realizujeme v severnej obci Rabča na Orave a poľskej obci Pekelník. Teda v príspevku uvádzame, realizujeme a zovšeobecňujeme závery z tých materiálov, ktoré sme zatiaľ terénnym výskumom a pomocou metódy modelovania a počítačového spracovania získali.

4. Analýza individuálnej charakteristiky

V príspevku venujeme pozornosť a detailnejšie analyzujeme funkčný člen CH, ktorý sa vyznačuje antroponymickými sémantickými príznakmi [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným/nepříbuzným) osobám] a [- dedičnosť]. Týmito príznakmi sa vydeľujú CH i K oproti ostatným členom ako individuálne, nededičné funkčné členy (FČ). CH podobne ako R a D je ustálené užším spoločenským úzom [Blanár, Matejčík 1978: 32].

Užším spoločenským úzom pre R a D najčastejšie býva celá dedina, prípadne jej časť. Pre CH môže užší spoločenský úzus tvoriť aj celá dedina, prípadne jej časť, vtedy ide o dosť starú CH, keďže je známa pre taký veľký počet ľudí (vzhľadom na veľký počet obyvateľov obce). Zistili sme totiž, že aj CH môže byť v niektorých prípadoch dedičná, teda má aj vzťah k iným zväčša príbuzným osobám.

Napr. v Rabči (RAB) Václav Prisenžňák má CH *Šuster*, PM je <CH>^z₁, lebo vznikla zo zamestnania jeho otca (bol obuvník). V období dospievania ho spolužiaci v škole (syna Václava) začali volať po otcovi. Jeho syn (tiež Václav Prisenžňák), keď začal chodiť do školy, túto CH automaticky zdedil a jej platnosť sa tiež preniesla na celú dedinu. Na rozlíšenie otca od syna, keďže aj majú rovnaké úradné mená aj ŽOM, sa používajú ešte ďalšie ŽM pre otca, ktoré zase zdedil po svojom otcovi (napr. *Šerif*). Užší spoločenský úzus môžu však pri CH tvoriť aj ľudia z jednej ulice alebo pár domov, či viacero ulíc alebo príslušníci jednej generácie, spolužiaci, vrstovníci. Syn Václav okrem rovnakého ŽOM taktiež dostal postupne ďalšie ŽOM (napr. *Honzo*, *Čechúr* a pod.) V Pekelníku (PEK) Marek Šuba má CH *Sportista*, PM je <CH>^z₁, vznikla zo zamestnania a záľuby jeho otca (bol športovec). Jeho syn okrem zdedenej CH po otcovi dostal postupne ďalšie ŽOM (*Markuš*, *Olympionik* a pod.)

V CH sa uplatňujú aj rôzne hodnotiace postoje pomenovateľov, či už ide o expresívnosť ± konotatívnosť, alebo tiež o spoločenskú príznakovosť ± spoločenské zaradenie a hodnotenie. V prvom prípade (expresívnosť ± konotatívnosť) v RAB napr. Alena Turacová – *Židul'a*, Ján Prisenžňák – *Plavec* (keď sa opije, tak po ceste akoby plával, vykrúca rukami aj nohami); v PEK Jolana Šuba – *Židul'a*, Jozef Veselowskij – *Agresor* (keď si vypije, robí zle, bije sa, provokuje, je agresívny). V druhom prípade (spoločenská príznakovosť ± spoločenské zaradenie a hodnotenie: v RAB napr. Jozef Prisenžňák – *Inžinier*, Dušan Ratica – *Richťár*, *Starosta*, *Veliteľ*, *Preceda* a pod.; v PEK Vladimír Šuba – *Soltis*, *General*, Romek Šuba – *Šľachta*).

Napriek tomu, že CH je samostatný FČ alebo jeho antropolexéma (AL) sa môže využiť v R alebo D. Keď k rabčianskej AL CH pridáme posesívne *-eje, -ých/ych, -ovie*, vznikne R (Brišák → *Brišákovie*, Lubas → *Lubasových*) a s predložkou *do* najčastejšie posesívnym sufixom *-ov* vznikne D (Šurin – *do Šurinou*, Miklušák – *do Miklušákou*). Avšak keď sa k poľskej AL CH pridávajú prípony *-ove, -of, -oviego*, vznikne R (Koščelnik → *Koščelnikove*, *Soltis* → *Soltisof*, *Szczerba* → *Szczerboviego*) a s predložkou *do* a najčastejšie zakončením na *-i* alebo *-of* vznikne D (*Szczerba* → *do Szczerbi*, *Koščelnik* → *do Koščelnikof*).

CH a predovšetkým jej antropolexéma v R alebo D sa často prenáša na iných členov rodiny – manželku, manžela, syna, dcéru, vnukov. Vtedy sa pri CH označuje dolný číselný symbol, ktorý poukazuje na rodinného príslušníka, od ktorého CH pochádza, napr. číselný index 1 označuje otca, 11 matku, 3 manžela, 4 starého otca, 44 starú matku, 7 brata, 77 sestru a pod. Václav Prisenžňák – *Šuster*, PM: < CH >^z, (otec bol obuvníkom), Antónia Skurčáková – *Liska*, PM: < CH >^v₁₁ (matka je falošná). Zaviedli sme aj číselný index 0, ktorý naznačuje, že ide o prapredka, ale ľudia si už nespomínajú o ktorého, resp. ich názory sa rôznia. Ide o veľmi staré CH, a preto sa z nich využívajú zväčša už len antropolexémy v R a D: Anna Miklušáková – *Hanka Čipčorkovie*, PM: (K*+<CH>ⁿ₀ / : RD) / < D > (individuálna charakteristika predka bola pravdepodobne *Čipčorka*). Pri zisťovaní motivácie si ju ľudia nepamätali, preto má CH horný index n, ktorý vyjadruje nejasnú alebo viacznačnú motiváciu. Môžeme vychádzať iba z lexikálneho významu ŽOM. Malými písmenami sa označujú druhy motivácie: *v* (fyzická/duševná vlastnosť), *z* (trvalé/dočasné zamestnanie, záujmy, záľuby), *zm* (zamestnanie predchádzajúceho majiteľa), *p* (pôvod/bydlisko), *m* (bývalý/terajší majiteľ, ak nie je totožný s nositeľom mena, sused), *n* (iná nejasná/viacznačná motivácia).

Z morfológického hľadiska najčastejším slovným druhom, ktorým sa CH motivovala v oboch jazykových materiáloch, bolo všeobecné substantívum: učiteľ → *Učiteľ*, herečka → *Herečka*, modelka → *Modelka*, žid → *Žid*, *Zid*, starosta → *Soltista*, kostolník → *Koščelnik*. Motiváciou skúmaných ŽOM bolo aj vlastné meno, napr. osobné mená postáv z televíznych seriálov (*Angelika*), známych osobností (*Banderas*), priezviská pôvodných majiteľov domov (Gobor → *do Goborou*), zoonymá (*Mrovjec*, *Kohút*, *Vil'k*, *Bong*, *Capek*, *Sojka*, *Liska*, *Tchoři*, a pod.), príslušnosť ku krajine pôvodu. (*Poliak*, *Amerikán*), pri CH^p toponymá (z *Grúňa*, *od Gacela*, *Námestovo* → *Namestofčanka*, *Bobrov* – *Bobrovec* a pod.)

Na druhom mieste, ktorým sa CH motivovala bolo vlastnostné adjektívum, najmä v CH^v (*Čierni*, *Bialy*, *Slintavi*, *Čaptavi*, *Mondri*). V skúmanom materiáli sme objavili aj tretí stupeň prídavného mena, ktorým sa CH motivovala (*Najmúdrejší*). V CH^p sa adjektívum utvorilo z toponyma (chotárny názov *Grúň* → *Gruňouski*, obec *Klin* → *Klišanska*). Veľkú skupinu tvoria tiež privlastňovacie

adjektíva, ktoré sú typické pre opisné ŽOM (*Šustrova céra, Inžinierou sin, Židova diefka*). Keďže je výskum realizovaný v goralskom jazykovom prostredí, je úplne prirodzený výskyt ŽOM v nárečovej podobe (múdry → *Mondri*, Mariňák → *Mariňok*, vlk → *Viľk*, liška → *Liska*, mravec → *Mrovjec*, biedny → *Bidni*, *Popjeracka*, a pod.). Goralskú nárečovú podobu používajú najmä príslušníci najstaršej generácie, naopak v najmladšej generácii dominujú rôzne podoby nespisovných slov. Iné slovné druhy, ak sa vyskytnú, tak tiež len ako základ pre substantívum, napr. zo slovies (parádiť sa, klebetiť) vznikli (*Paradnica, Klebetnica*).

Zo štylistického hľadiska slovnú zásobu CH tvoria neutrálne, nárečové, ale aj hovorové slová. Keďže je výskum realizovaný v slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, je úplne prirodzený výskyt ŽOM na slovenskej strane v nárečovej podobe (múdry → *Mondri*, Mariňák → *Mariňok*, vlk → *Viľk*, liška → *Liska*, mravec → *Mrovjec*, biedny → *Bidni*, *Popjeracka*, a pod.) a na poľskej strane v poľskom jazyku (kostolník → *Koščel'nik*, žena → *Žona*, učiteľ → *Nauczyciel*, športovec → *Sportista* a pod.). Goralskú nárečovú podobu používajú najmä príslušníci najstaršej generácie, naopak v najmladšej generácii dominujú rôzne podoby nespisovných slov.

V hojnej miere boli zastúpené aj expresívne výrazy, hlavne pejoratívne (*Spitina, Ožran, Cicuľa*), posmešné (*Capek* – keď sa smeje, vydáva zvuky ako cap, *Bistrozraki* – takmer nevidiaci), niekedy až vulgárne (*Idiot, Debil, Čečuš*), ale aj deminutíva (*Modelečka, Koščel'niček*). Pomenovanie antonymom je tiež možné (*Mali* – ide o vzrastovo mohutného chlapa, *Čarny* – chlap svetlej pleti s minimálnym obsahom pigmentu). Zriedkavosťou nie sú ani dialektizmy (*Švapkar*). Prevažne mladšia a stredná generácia siaha pri prezývkach po slangových pomenovaniach (*Učka, Pepo*). Lexémy tvoriace ŽOM sú niekedy expresívne, no nemusia sa ako expresívne pociťovať vďaka frekvencii ich používania. Ale ako sme už spomínali, neutrálna lexika v spojitosti s nejakým obsahom, udalosťou, príbehom alebo situáciou, ktorú poznajú len pomenovatelia, sa pre nich i jej nositeľa môže pociťovať ako expresívna. V CH tvoria lexémy z aktívnej slovnej zásoby, ale nachádzame aj také CH, ktorých zdrojom sa stali zastarané slová a historizmy (*Zemepán, Švapkar*).

Z hľadiska pôvodu nachádzame v CH slová prevzaté z iných jazykov už v minulosti. Sú to hlavne názvy už spomínaných zamestnaní (*Richtár, Šuster*). Často sa využívajú cudzie mená postáv z rôznych filmov, rozprávok, kníh, mená slávnych ľudí: (*Angelika, Banderas, Jogi*). CH patrí medzi FČ, ktoré obsahujú v porovnaní s inými FČ (napr. K, A) rozmanitejšie spôsoby tvorenia, početnú variabilnosť prípon a môžu využívať všetky slovné druhy. CH čerpá lexiku zo všetkých vrstiev slovnej zásoby, je utvorená z neutrálnych, hovorových, expresívnych, zastaraných, historizmov, nárečových, prevzatých i cudzích slov. V oboch získaných materiáloch je systém prvkov CH otvorený na rozdiel od systému prvkov FČ (K), ktorý je relatívne uzavretý.

Bibliografia

- Kriššáková Júlia, 1995, *Nárečie Rabčianske v kontexte oravských goralských nárečí*, Peter Huba (zost.), „Monografia Rabča”, Dolný Kubín, 75–85.
- Kriššáková-Dudášová Júlia, 1988, *Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí*, „Slováci v zahraničí” 14, 112–133.
- Kriššáková-Dudášová Júlia, 1993, *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských kontaktov na fonologickú rovňu)*, Bratislava.
- Malecki Mieczysław, 1935, *O wpływie słowackim na polskie gwary na Orawie*, „Sborník Matice slovenskej” 13, 44–52.
- Habovštiak Anton, 1958, *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov*, „Jazykovedný časopis” 9, 117–138.
- Blanár Vincent, 1996, *Teória vlastného mena*, Bratislava.
- Blanár Vincent, Matejčík Ján, 1978, *Živé osobné mená na strednom Slovensku*. I. 1. *Designácia osobného mena*, Bratislava.
- Blanár Vincent, Matejčík Ján, 1983, *Živé osobné mená na strednom Slovensku*. I. 2. *Distribúcia obsahových modelov*, Martin.

Marcela Szczerbová

Living (unofficial) personal names and naming patterns in the Slovak-Polish Language Boundary

(Summary)

Animate nouns are common names that form a dynamic, constantly developing anthroponymic system manifested in spatial, temporal and frequency dimensions. The method of forming animate nouns is influenced by communication needs, socio-cultural situation of particular area, local habits and the formal aspect is affected by a local dialect. This research was carried out in the language boundary of Slovakia and Poland. On both sides, two neighbouring, but remarkably distinct villages were chosen. They differ in their character and nature, area, population, etc. On the Slovak side, the research was done in Rabca and Siehlna and in Poland it was Jablonka and Pekelnik. The results of the research are published in this article. The linguistic aspect of animate nouns – vocal and consonant system, inflexion, word class frequency, grammatical category of number and case – has been scrutinized in more detail.

Słowa kluczowe: narzecze góralskie, kontakty językowe, nieoficjalne nazwy osobowe.

Keywords: goral dialect, language contacts, living (unofficial) personal names.